BEVEZETÉS

HERMIASZ A POGÁNY FILOZÓFUSOK KIGÚNYOLÁSA C. MŰVÉHEZ

Az apologéták műveinek minden kiadásában megtaláljuk ezt a szerzőt művével, noha igen kevéssé tisztázott még, egyáltalán milyen szálak fűzik a kereszténységhez, írásának van-e valami keresztény jellege, vagy voltaképpen csak egy cinikus diatribé, mely a görög filozófusok könyörtelen bírálata miatt keveredett a keresztény szerzők írásai közé. Nyelvezetén nem fedezhető fel az Ószövetség görög fordításának hatása, szerzőjét az Újszövetség nyelve és szelleme sem érintette meg mélyen. Keletkezési idejét is igen tág határok között jelölik meg, a II–VI. század között.

J. F. Kindstrand vizsgálta meg újból az írást (Date and Character of Hermias'Irrisio, Vigiliae Christianae, 1980, 34, 4, 341–358), összehasonlítva annak tartalmi és stilisztikai jellegzetességeit türoszi Maximoszéval. A filológiai és tartalmi elemek elemzése alapján a korai datálást javasolja. Fennáll azonban a kérdés: keresztény szerző műve hogyan tükrözhet ennyire szélsőségesen cinikus és szkeptikus felfogást a bölcseleti megismeréssel kapcsolatban? Ha a szerző apologéta, miért nincs nyoma művében a kereszténység iránti érdeklődésnek? Egyáltalán: keresztényeknek vagy pogányoknak íródott a könyvecske? Csupán címe és bevezetője tartalmaz keresztény elemeket. Lehetséges, hogy a szerző gúnyiratát nem keresztényként adta ki, majd megtérése után – a címmel és bevezetéssel – adha-

tott neki keresztény színezetet. Az is elképzelhető azonban, hogy a cím és bevezetés keresztény karaktere későbbi keresztény kéz munkájának köszönhető.

A fordítás D. R. Bueno, Padres Apologistas Griegos (s. II), Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1954 görög szövege alapján készült.

HERMIASZ: A POGÁNY FILOZÓFUSOK KIGÚNYOLÁSA

I. 1. Pál, a boldog apostol, írja a görögországi Lakonikében élő korintusiaknak: „Szeretteim" – jelentette ki – „ennek a világnak bölcsessége Isten előtt balgaság" (1 Kor 3, 19), és nem hiába mondta ezt, mert nekem úgy tűnik, az angyalok pártütéséből indult ki, hiszen ez az oka annak, hogy a bölcselők egymásnak ellentmondva fejtik ki tantételeiket. 2. Némelyek azt állítják, hogy a lélek a tűzzel azonos[1], míg mások a levegővel azonosítják, mint a sztoikusok; megint mások szerint a lélek az értelem, egyesek szerint viszont a mozgás, mint ezt Hérakleitosz[2] mondja. Akadnak olyanok is, akik a párolgással egynek veszik, mások a csillagokból kiáradó erővel, ismét mások a mozgást jelző számmal tartják azonosnak, mint Püthagorasz[3]. Olyanok is vannak, akik a termékenyítő vízzel azonosítják, mint teszi ezt Hippón[4], míg mások véleménye szerint a lélek az alapelemekből keletkező elem, vagy éppen a harmónia a lélek, mint Deimarkhosz[5] állítja. Egyesek szerint a lélek a vérrel azonos, mint Kritiász[6] szerint, vagy a lehelettel, vagy az alapvető eggyel (monasz), mint Püthagorasz[7] szerint, de az ősi kor filozófusai még az ellenségeskedésben is megtalálni vélték[8]. Hányféle nézet sorolható fel ezzel kapcsolatban! Hányan fáradtak ezen, a bölcselők mennyi véleménynek adtak hangot, de inkább csak vitatkoztak, az igazságot nem találták meg!

II. 3. Ám legyen! A lélek lényegéről sokat vitatkoztak, de más kérdésekben is ugyanígy tanítottak. Mert egyesek szerint a gyönyör a lélekhez tartozik, jónak tartható, míg mások szerint rossz, vannak azonban olyanok is, akik úgy vélik, hogy a gyönyör a jó és rossz között van. Egyesek állítása szerint a lélek természeténél fogva halhatatlan, míg

mások halandónak mondják[9]. Vannak olyanok, akik szerint csak rövid tartamú, míg mások szerint állatokba költözik át. Más nézetek szerint oszthatatlan részecskékre esik szét, de némelyek azt is állítják, háromszor is megtestesül, vagy éppen háromezer évig tart körforgása; így ígérnek háromezer évet azoknak, akik még száz esztendőt sem értek meg.[10] 4. Minek nevezhetjük mindezt? Véleményem szerint ez egyszerre ostobaság, szélhámosság, esztelenkedés és bolondság, vagy valami ehhez hasonló! Mert ha az igazságot megtalálták volna, akkor egységes lenne tanításuk, egyetértenének és örömmel adnák hitelt nekik. Szétszaggatják azonban a lelket, egyik is, másik is más természetbe vonszolja, más lényegbe teszi, úgy alakítja, mint az anyagból való anyagot. Bevallom, engem ingerel a dolgok efféle hullámzása. Mert ha én most éppen halhatatlan vagyok, örülhetek neki, de ha halandó, akkor sírjak, hamarosan széthullhatok oszthatatlan részecskékre, levegő és tűz, de rövid időn belül se levegő se tűz nem leszek, hanem vadállat, vagy éppenséggel hal, és így természetesen a delfinek lesznek testvéreim[11]. Amikor ilyennek látom magamat, még saját testemtől is elszörnyedek, mert nem is tudom, hogy igazában minek nevezzem magamat: talán embernek, vagy kutyának, de lehet, hogy farkasnak, bikának, madárnak, kígyónak, sárkánynak, avagy éppen kecskének. A filozófusok szerint ugyanis mindenféle állattá átváltozhatom, legyen az szárazföldi vagy a lég lakója, bármilyen fajtájú, mezei vagy háziállat, néma vagy hangos, valamilyen felfogóképességel megáldott vagy anélküli. Úszni fogok, sőt repülni, szökellni vagy csúszni-mászni, egy helyben topogni, sőt, Empedoklész még cserjévé is átalakíthat.

III. 5. Ahogyan nem találunk megegyezést a filozófusoknál az emberi lélekre vonatkozóan, úgy az istenekkel és a világgal kapcsolatban még nehezebb az igazságot megtalálni náluk. A merészség – hogy ne mondjam, a szégyente-

lenség – nem hiányzik ugyan belőlük, mert akik a lélekről sem tudnak semmi biztosat mondani, azok az istenek természetét[12] kutatják; akik még saját testüket sem ismerik, a világ természetét vizsgálják. 6. A természet őselveiről hasonlóképpen ellentétes nézeteket vallanak. Ha Anaxagorasz ragad meg, akkor a mindenség őselve az értelem, az mindennek oka és ura, rendet visz a kaotikus dolgokba, a mozdulatlanoknak mozgást ad, az elegyedett dolgokat egymástól elhatárolja, harmóniát visz az összhang nélküliekbe. Mikor Anaxagorasz így beszél, akkor ő az én barátom, követném is tanítását, csakhogy ellenzi ezt Melisszosz és Parmenidész! Parmenidész költeményeiben azt hirdeti, hogy egy a lényeg, az örök és határtalan, mely mozdulatlan és teljesen egyforma[14]. Nem tudom hogyan, de megint más véleményen vagyok, most ezt a nézetet fogadtam el. 7. Parmenidész elűzte szívemből Anaxagoraszt. Miután megbizonyosodtam a változatlanságot hirdető tanításban, akkor szól közbe Anaximenész[15]: Én viszont azt mondom neked, hogy minden, ami csak van, az levegő, és ha ez összesűrűsödik vagy összeáll, akkor víz és föld lesz belőle, ha pedig megritkul és szétárad, akkor éter vagy tűz; ám ha újra felveszi eredeti alakját, tiszta levegővé válik, de ha megsűrűsödik, megint átváltozik. Igen megkedveltem Anaximenészt, ezért az ő véleményéhez szegődtem.

IV. 8. Csakhogy velem szemben most meg Empedoklész állt meg igen haragosan, és az Etna csúcsáról hangosan így kiáltott: A mindenség őselve a gyűlölet és a szeretet[16], ez egybekapcsol, amaz pedig szétválaszt; a kettő kűzdelme létesít mindent. Így a dolgokat hasonlóknak és különbözőknek, határoltaknak és határtalanoknak, örökkévalóknak és keletkezetteknek határoztam meg! – Ó Empedoklész, jöjj, egészen a vulkán kráteréig követlek! 9. De a másik oldalon Protagorasz[17] húzott magához, és ezeket mondta: A dolgok meghatározója és eldöntője maga az ember! Mindaz, ami érzékeink alá esik, az létező, ami pedig nem, az nincs is a

lényegi formák között. Így Protagorasz csábított magához, és igen örültem annak, hogy minden – legalábbis a legtöbb dolog – az emberen múlik. 10. A másik oldalról azonban Thalész hívta fel figyelmemet az igazságra azt állítván, hogy a víz az ősforrása mindennek, a nedvességből jön létre minden, abban is oldódik fel, még a földet is a víz tartja fenn. Ha valóban így áll a dolog, miért ne higgyek az iónok nagy öregének, Thalésznek? Igen ám, de éppen az ő honfitársa, Anaximandrosz mondja: a víznél ősíbb eredet az örök mozgás, melyben minden létrejön és meg is szűnik. Ezután már Anaximandrosznak kellett hinnem.

V. 11. De nem hiába oly híres Arkhelaosz, aki azt állítja, hogy mindennek őseredete a hideg és a meleg[19], csak vele meg a nagyhangú Platón nem ért egyet, mivel ő az istent, az anyagot és a mintát tartja az őseredetnek. Így most az ő szavai győztek meg, mert hát miért ne higgyek annak a filozófusnak, aki összetákolta Zeusz szekerét[20]. Ezután azonban tanítványa, Arisztotelész állt elő, aki irigykedett kerékgyártó mesterére. Egészen másban jelölte meg az őselvet, a tevékenységben és a szenvedésben. A cselekvő nem szenved el hatásokat, ez az éter, ami hatásoknak van kitéve, annak négy tulajdonsága van: száraz és nedves, meleg és hideg.[21]. Ezek átalakulnak egymásba, így jön létre minden, és ugyanígy múlik el minden. 12. Fárasztó ez a huzakodás a tantételek között, ezért Arisztotelész tanai mellé álltam, immár senki ne alkalmatlankodjék nekem mindenféle nézetekkel.

VI. Mi történhet még velem? Ezeknél még régebben élt öregek kezdték nyugtalanítani lelkemet. Phereküdész[22] Zeuszt és Khthoniét, meg Kronoszt mondta őselvnek. Zeusz az éternek, Khthonié a földnek, Kronosz pedig az időnek felel meg. Az éter a cselekvő, a föld a hatást befogadó, az idő pedig az, amiben minden létrejön. De még az öregek között is akad egyenetlenkedés, mert Leukipposz[23] mindezt merő locsogásnak tartja, őselvnek vallja a határ-

talan, örökké mozgó és legkisebb részeket. A könnyebb részecskék fenn helyezkednek el, tűz és levegő lesz belőlük, a nehezebbek meg alul maradnak, belőlük lesz a víz és a föld. 13. Lehetséges, hogy mire mindezt megtanulom, semmi olyat nem tudok meg, ami igaz, Démokritosz szabadít meg ettől a tévedéstől, ő azt állítja, hogy az őselv a lét és a nemlét, a lét azonos azzal, ami „teli", a nemlét meg azzal, ami „üres"[24]. A „teli" hoz létre mindent az ürességben, változtatás és alakítás révén. Így hát csatlakoztam a jó Démokritoszhoz, vele együtt szerettem volna nevetgélni, ha Hérakleitosz nem vett volna rá a sírása, mivel így szólt: Mindennek eredete a tűz, és ennek kétféle hatása van, a ritkulás és sűrűsödés, az egyik cselekvő, a másik befogadó, és egyesítő[25]. Ez mind untig elég lenne nekem, sőt már meglehetősen meg is részegedtem az ilyen meg olyan őselvektől. 14. Mégsem, mert most meg Epikurosz vigasztal, hogy semmiképpen ne nézzem le az ő tanítását az oszthatatlanról és az üresről[26], valamint az oszthatatlanok sokféle és változatos kapcsolatait, mert így keletkezik és múlik el minden.

VII. Én nem ellenkezek veled Epikurosz, hisz te vagy a legkiválóbb férfi, de éppen Kleantész emeli fel fejét a kúti vályuból[27], kineveti tanításodat, és ő maga merít őselveket: az istent és az anyagot. Szerinte a föld vízzé változik, a víz pedig levegővé, a levegő felszáll, és a tűz a föld körüli teret foglalja el. A lélek átjárja az egész világot, annak egy részéből mi is részesedünk, és ez éltet bennünket. 15. Noha oly számosan vannak, Líbiából egész tömeg árad felém, így Karneadész és Klitomakhosz[28], valamint tanítványaik, akik mindenki más tanítását eltapossák, azt viszont határozottan állítják, hogy minden felfoghatatlan, az igazság mindig hamis képzeteken nyugszik. Minek is kinlódtam hát oly régtől fogva? Mert ha semmit sem tudunk felfogni, akkor igazság sincs az ember számára. Így az annyit magasztalt filozófia inkább csak árnyakat kerget, mintsem a létezők tudománya lenne.

VIII. 16. Mások, ősi törzsből valók, Püthagorasz és társai, ezek feddhetetlenek és hallgatagok, valami teljesen más, egészen titkos tanítást adtak át nekem, mely nagy és kimondhatatlan, az „ő mondta": Mindennek kezdete az alapvető egy (monasz), ennek alakzatai és számai alkotják az elemeket. Formájukról, mértékükről és számukról így tanított: a tűz huszonnégy derékszögű háromszögből áll, és ezeket négy egyenlő oldalú háromszög veszi körül; minden egyenlő oldalú háromszög hat derékszögű háromszögből áll, így áll össze piramis alakúvá. A levegő negyvennyolc háromszögből áll, és nyolc egyenlő oldalú háromszög veszi körül, ezeknek mindegyike hat derékszögű háromszögre bomlik szét, így lesz az egész negyvennyolc háromszög. A víz százhúsz derékszögű háromszögből áll, hasonlít az ikozaéderhez; húsz egyenlő oldalú háromszög, ezek mindegyike hat derékszögű háromszöget foglal magába, és így lesz az egész százhúsz. Az éter tízenkét egyenlő oldalú ötszögből áll, a dodekaéderhez hasonlít. A föld negyvennyolc háromszögből áll, hat egyenlő oldalú négyszög körül. Olyan, mint a kocka, a kockát pedig hat négyszög határolja, melyek mindegyikében négy háromszög van, így az összes negyvennyolc derékszögű háromszög[39].

IX. 17. Így méri fel a világot Püthagorasz. Én pedig már valósággal isteni hevületbe kerültem, úgy hogy megvetek házat és hazát, feleséget és gyermeket, nem törődöm többé velük, egyenest az éteri világba megyek, átveszem Püthagorasztól a mérőszerszámot, előbb a tüzet kezdem el megméregetni; maga Zeusz sem lesz elég hozzá, hogy megmérje, hanem ha én, ez a nagy élőlény, nagy test, nagy lélek fel nem emelkedem az égbe, hogy felmérjem az étert, bizony Zeusz birodalmának is leáldozna! Sőt, miután ezt elvégeztem, maga Zeusz tudná meg tőlem, hogy hány szögletű is a tűz. Majd újból leszállnék a földre, olajat, zöldséget és fügét ennék, aztán gyorsan a vízhez rohannék, mérőeszközökkel, az ujjal és a fél ujjal lemérném a vizek

lényegét, megállapítanám mélységét, hogy kioktathassam még magát Poszeidónt is arra, voltaképpen milyen mély is az a tenger, melynek ő az ura. Egyetlen nap alatt bejárnám az egész földet, feljegyezném számadatait, méretét és formáját. Meggyőződésem, hogy még egy fél egységnyit sem hagynék ki a világmindenségből, én magam is azzá és olyan óriásivá válnék. Megtudnám a csillagok számát, a halakét, a vadállatokét, mérlegre tenném az egész világot, így könnyen megismerhetném súlyát és méreteit. 18. Lelkem csak azért fáradozik – ez természetes –, hogy a mindenségen uralkodjon.

X. Ekkor azonban Epikurosz hajolt oda hozzám, és ezt súgta: Barátom, te csak egy világot mértél fel, pedig hát sok, meghatározhatatlan számú világ létezik. Újra kell mérned ezt a sok és annyiféle eget és étert! Menj, ne maradj itt tovább, nem sokáig boldogított ez a tan! Járd be Epikurosz világait! Könnyedén átrepültem Tethüsz és Ókeánosz határain, a másik világba úgy érkeztem meg, mintha csak egy másik városba[40] mentem volna át. Néhány nap alatt felmértem az egészet. Innen majd egy következő világba megyek át, vagy akár egy negyedikbe is, sőt ötödikbe, tizedikbe, tizenegyedikbe, ezredikbe és így tovább... de meddig? Mindezeket egybevetve nekem az a véleményem, hogy mindez homályos butaság csalása, sötét megtévesztés, határtalan tévely, végtelen képzelgés és érthetetlen esztelenség. Hát még ha az atomokat is meg akarnám számlálni, melyekből a világ felépül, hogy semmi se maradjon megméretlenül, és leginkább azért szükséges mindez, hogy otthonomat és városomat boldogítsam? 19. Miután mindezeket átfutottam, csak a filozófiai vélemények ellentmondásaira szerettem volna rámutatni, hogy mennyire parttalanságba, kiúttalanságba torkollik a dolgok kutatása, végső eredménye pedig alaptalan és bizonytalan, sőt haszontalan, mert semmiféle belátható tény és értelmes érv nem erősíti meg azt.